

РОЗДІЛ 5

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

5.1. Політика формування економіки знань

Узагальнення передового досвіду формування і реалізації економічної політики на базі концепції знанневої економіки повинні стати для України орієнтирами при формуванні стратегії її економічного розвитку на найближче десятиріччя. Тим більше, що такі підходи рекомендовані Європейським Союзом для країн — кандидатів до вступу в ЄС вже у вигляді конкретних вимог до їх поточної економічної політики. Це означає, що подібні вимоги стосуються і України як потенційного кандидата на вступ до об'єднаної Європи і як сусіда та конкурента теперішніх країн-кандидатів.

Місце України у світі за критеріями розвитку знанневих економік можна охарактеризувати за допомогою рейтингових оцінок за композитними індексами конкурентоспроможності країн. Такі індекси щорічно представляються у міжнародному аналітичному виданні Світового економічного форуму «Звіт про глобальну конкурентоздатність». Загальний індекс конкурентоспроможності (GCI — Growth Competitiveness Index) визначається з параметрів поточної економічної динаміки для вимірювання спроможності національної економіки досягати сталого розвитку у середньостроковому періоді. Останні дослідження засвідчили, що основними агрегованими факторами, що впливають на економічний розвиток будь-якої країни, виступають: технології, суспільні інституції та макроекономічне середовище.

Ми зробили вибірку країн-аналогів, переважно за принципом сусідства та історичних зв'язків, а також маючи на увазі необхідність представництва розвинених країн та ЄС-15. Місця вибраних країн за підсумковим індексом конкурентоспроможності наведено у табл. 5.1. Індекс технологій є композитом із таких субіндексів: індекс інновацій, який відображає інновації, які сприяють економічному зростанню, індекс інформаційних і комунікаційних технологій та індекс технологічного трансферу, який враховує торгівлю ліцензіями на іноземні технології.

З наведених даних видно, що Україна є аутсайдером світових економічних змагань і за останні роки значно погіршила свою конкурентну позицію. Наші сусіди також втрачають позиції конкурентоспроможності,

Таблиця 5.1

Рейтинг України і вибраних країн за загальним індексом конкурентоспроможності (GCI - Growth Competitiveness Index) згідно з оцінками глобальної конкурентоспроможності країн Світового економічного форуму

Країна	ВВП на душу населення в 2003 р. (ПКС, оцінка, дол. США)	GCI, місце рейтингу				Зміна місця у 2004 р. проти 2001 р.
		2004	2003	2002	2001	
Канада	29740	15	16	8	3	-12
Греція	19920	37	35	38	36	-1
Португалія	17980	24	25	23	25	+1
Корея	17930	29	18	21	23	-6
Угорщина	13780	39	33	29	28	-11
Польща	11450	60	45	51	41	-19
Аргентина	10920	74	78	63	49	-25
Росія	8920	70	70	64	62	-8
Туреччина	6690	66	65	69	53	-13
Україна	5410	86	84	77	68	-16

Джерело: World Competitiveness Report. — World Economic Forum, 2002, 2003, 2004; World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone. — The World Bank, 2004. - Table 1.

але знаходяться вище у таблиці рангів. Аналіз показує, що, перш за все, це обумовлено низьким рейтингом технологічного фактора, особливо субфактора інформаційних технологій, який сьогодні є вирішальним у глобальному змаганні країн. Тому без суттєвої зміни інформаційно-знанневої технологічної конкурентоспроможності України годі й мріяти про її гідне місце у світовому економічному рейтингу. Серед колишніх «соціалістичних» країн найбільше зростання конкурентоспроможності виробництва відбулося в економіці Угорщини, що обумовлене її високим місцем за індексом технологічних змін. Іншим позитивним прикладом для нас може бути Португалія - найбільш розвинута країна «вузького» Європейського Союзу (15 країн), яка завдяки розвитку технологічного фактора динамічно поліпшує свою конкурентну позицію.

Важливу роль щодо ефективності впровадження інновацій відіграє також макроекономічне бізнесове середовище, яке сприяє чи гальмує адаптацію передових іноземних технологій. Проведені міжнародні порівняльні дослідження показали, що можна виділити в країнах, що розвиваються, три головні бар'єри, які не дозволяють їм ефективно впроваджувати нові технології:

- недостатня законодавча та інституційна база для стимуляції динамічної незалежної ризикової підприємницької конкуренції;
- скорочення кількості підприємців, у яких виникає бажання (мотивація) працювати на ринку високих технологій;
- низький рівень доходу на душу населення, що не створює стимулів і фінансових можливостей працювати на довгострокову перспективу.

Таким чином, проведений аналіз ще раз підтверджує висновок, що технологічний детермінізм багато у чому обумовлює характер і результати «цивілізаційних» змагань національних економік за місце у світовому рейтингу розвиненості та за відповідний добробут і соціально-економічне процвітання цих країн. Тому для українського суспільства і його владних структур конче необхідно усвідомити об'єктивність цих процесів. У сучасних умовах міжнародної конкуренції взагалі не маємо іншого вибору для України щодо моделі динамічного економічного розвитку, ніж мобілізація національного потенціалу для досягнення ефективного вписування української економіки у технологічну траєкторію еволюції людської цивілізації, яка сьогодні обумовлюється спроможністю країн реалізовувати концепцію знанневої економіки.

Розбудова знанневої економіки повинна розпочинатися з розробки та реалізації таких трьох блоків державної соціально-економічної політики:

1. Розробка комплексної національної стратегії формування і забезпечення стабільного розвитку знанневої економіки. Ключовим елементом такої стратегії є формування в масовій свідомості громадян пріоритетності: опанування найновіших знань, їх пошуку та створення, науково-технологічних інновацій в бізнесі як форми ефективного використання цих знань. У цьому контексті також дуже важливим є формування домінантних рис сприйнятливості та готовності до постійних змін у процесах участі в міжнародних глобальних економічних змаганнях.

2. Реалізація цієї концепції на широкій соціальній базі участі та відповідальності всіх прошарків державної спільноти, включаючи, крім державних керманців, приватний сектор, освітян, науковців, інноваторів, інституції громадянського суспільства, мас-медіа тощо.

3. Забезпечення тісної та ефективної кооперації, координації та балансування розвитку ключових секторів економіки, які обумовлюють успішність руху до знанневої економіки, а також прискорене створення сучасної інформаційної інфраструктури для широкого доступу до сучасних передових знань.

Соціально-економічна органічність і комплексність знанневої економіки повинні забезпечуватися скоординованим і збалансованим розвитком основних п'яти управлінських сегментів, що забезпечують ефективність відповідної державної політики.

I. Створення системи економічної мотивації та інституційного середовища для стимулювання широкомасштабного та ефективного використання національних і глобальних знань у всіх секторах економіки, активізації підприємництва, надання можливостей та підтримки економічним і соціальним трансформаціям, яких вимагає сучасний етап науково-технічної революції.

II. Створення суспільства висококваліфікованих, мобільних і творчих особистостей, які протягом життя мають постійну можливість опановувати нові передові знання та мати широкий доступ і до державного, і до приватного фінансування інноваційної діяльності.

III. Створення динамічної інформаційної інфраструктури, конкурентного та інноваційного інформаційного сектора в економіці, який прискорюватиме розповсюдження ефективної та конкурентоспроможної інформації та надаватиме широкі комунікаційні можливості для всіх осередків суспільства.

IV. Створення ефективної інноваційної системи та сприятливого бізнесового середовища, які стимулюють інновації та підприємництво. Національна інноваційна система включає фірми, наукові та дослідницькі центри, університети, аналітичні центри та інші організації, які можуть опановувати та переробляти інформацію з постійно зростаючого глобального «банку знань», робити свій внесок до нього, а також ефективно використовувати ці знання для потреб своєї країни, для створення нових продуктів, технологій, послуг, напрямів бізнесу.

V. Створення нового культурного середовища, що є максимально адекватним для реалізації політики розбудови знанневої економіки. Досвід вказує на те, що чимало країн мають стримуюче для розвитку знанневої економіки культурне середовище, що залишається консервативним, з пануванням історичної і ментальної традиції, яка не завжди сприятлива для досягнення успіху в сучасних умовах міжнародної конкуренції. Тому для деяких країн відсутність трансформацій у культурному середовищі може виявитися негативним фактором для вирішення завдань розвитку.

Для України п'ятий сегмент державної політики також є важливим. Особливо це стосується динамізму інституційних змін (постійні зволікання з прийняттям принципових рішень), панування в менталітеті настанови на позірну успішність («удавати, а не бути»), не зосередженість політики на ефективності кінцевих результатів, не усвідомлення прагматичності та макроекономічної ефективності демократичних принципів (правова держава, громадянське суспільство) тощо.

Політика формування знанневої економіки буде ефективною, якщо всі вищезазначені сегменти державного управління спрацюють на кінце-

вий результат — масовий випуск країною конкурентоспроможних на світовому ринку інноваційних продуктів і технологій. Особливого значення набувають удосконалення елементів «складального цеху» цієї комплексної системи: науково-технологічної інноваційної сфери національної економіки. Ця сфера набагато відстає від потенціалу освітянської та науково-технічної сфер, проте вони також потребують проведення принципів інноваційних реформ.

Особливість сучасного етапу еволюції світової економіки і, відповідно, новизна концепції знанневої економіки полягають у тому, що принципи політики для досягнення світового лідерства стають необхідністю і для аутсайдерів, якщо вони не відмовляються від економічного зростання. Тим більше це стосується країн, які прагнуть потужного розвитку. У якості підтвердження такого висновку пошлемося на вимоги, висунуті Європейським Союзом до країн-кандидатів. Обов'язковість розбудови у найкоротші терміни знанневої економіки обумовлена для них саме тим, що сьогодні неможливо уникати (чи зволікати з реалізацією) стратегії розвитку, що застосовують країни-лідери, зокрема Європи, і не бути аутсайдером. Зрозуміло, що сучасна європейська спільнота не хоче отримати такий «інтеграційний» тягар.

Концепція знанневої економіки ніби формулює для розробників економічної політики таку максиму: «Постійні структурні зміни: реальність, швидкість, ефективність!». Це означає, що політика, реалізуюча концепцію знанневої економіки, — *по-перше*, має бути гранично реалістичною щодо поставлених цілей структурної перебудови заради підвищення глобальної конкурентоспроможності країни; — *по-друге* - з розробкою і реалізацією цієї концепції не можна зволікати; — *по-третє* — вона обов'язково має бути ефективною.

Практична неефективність результатів повинна швидко ідентифікуватися і негайно усуватися шляхом гнучкого пристосування до ситуації, що постійно змінюється. Така політика вимагає нової якості та динамізму розвитку суспільних інституцій, але це виявляється каменем спотикання для багатьох країн, що не можуть подолати силу інерції своєї, часто не кращої, а просто звичної інституційної традиції.

Чималий позитивний досвід щодо досягнення високого рівня світової конкурентоспроможності накопичений країнами Європи і, насамперед, Європейського Союзу (ЄЄ). При формулюванні цієї конкурентного й усталеного розвитку тут вважається, що абсолютним пріоритетом має бути виробництво, поширення та використання знань і технологій, які були б конкурентними не тільки сьогодні, а й у майбутньому. В Європі зростає розуміння того, що країни мусять впроваджувати системний підхід, який передбачає взаємопов'язаний розвиток промислових і

соціальних систем, які повинні відповідати як потребам ринку, так і суспільним потребам. Це можна, зокрема, спостерігати на прикладі формування й реалізації спеціальних рамкових програм у сферах досліджень, технології і розвитку.

Завершено виконання П'ятої Рамкової Програми (1998-2002 рр.), що передбачала досягнення економічного зростання і створення нових робочих місць за допомогою інноваційних методів посилення конкурентоспроможності. Програма підтримувала дослідницьку діяльність, яка сприяє підвищенню конкурентоспроможності й усталеності, особливо там, де ці два чинники взаємодіють. П'ята Рамкова Програма була найбільш ефективною в таких напрямках конкурентоспроможності: інноваційні підходи і процеси, забезпечення мобільності та систем уніфікації, наземний транспорт і нові морські технології, новітні досягнення в авіації.

Знаннева економіка країн ЄС надалі розвиватиметься відповідно до нової Шостої Рамкової Програми (2003—2006 рр.), основними принципами якої є концентрація ресурсів в європейській дослідницькій сфері та посилення координації всіх науково-дослідницьких робіт. Програмою визначено сім тематичних пріоритетів, які включають проблему генома й біотехнологію, інформаційні технології, багатофункціональні матеріали, авіацію й космос, якість продуктів харчування, усталений розвиток і відносини між громадянським суспільством і урядами. У ній можуть взяти участь дослідницькі організації країн — нечленів ЄС, у тому числі України. Принципово важливим є створення Європейської дослідницької сфери, у якій займатиметься такими групами проблем: дослідження та інновація, людські ресурси й мобільність, дослідницька інфраструктура, наука і суспільство. Таким чином, найважливіший пріоритет має належати дослідженням, технології, розвитку та інноваціям. Це і є вирішальним напрямом посилення конкурентоспроможності.

Проте в економічній літературі звертається увага на недостатньо високу конкурентоспроможність Європейського Союзу в контексті конкуренції зі США та Японією, що є серйозною і багатовимірною проблемою. Вона проявляється, зокрема, у зростанні дефіциту торговельного балансу ЄС по групі високотехнологічних товарів зі США та Японією. Дослідники пояснюють такий стан тим, що Європа менш ефективно, ніж її конкуренти, використовує свій потужний науковий потенціал задля збільшення економічних і соціальних зисків.

Розвиток знанневої економіки має узгоджуватися зі структурними основами глобальної конкурентоспроможності. Рухаючись від ресурсно-екстенсивної економіки до економіки, заснованої на знаннях, країни стикаються з бюджетними обмеженнями і повинні правильно визначати

пріоритети. В країнах, які знаходяться на низькому рівні розвитку, економічне зростання забезпечується, головним чином через мобілізацію первісних факторів виробництва: землі, сировинних ресурсів, некваліфікованої праці. Зростання глобальної конкурентоспроможності країни обумовлює перехід економіки від низького до середньодоходного статусу. Фактори економічного зростання при цьому поліпшуються завдяки адаптації глобальних технологій до локального виробництва. Прямі іноземні інвестиції, венчури, інші чинники сприяють інтегруванню національної економіки в міжнародні виробничі системи.

Утворюються також нові пріоритети у розподілі загальних обсягів державного фінансування інноваційно-інвестиційного розвитку країни. Особливості функціонування знанневої економіки обумовлюють нові вимоги до людського капіталу на всіх рівнях управління та кваліфікації. Лінійна ієрархічність традиційних організаційних структур з усталеними функціями і кваліфікаційними вимогами до персоналу дедалі більше втрачає ефективність проти мережних управлінських систем, які потужно розвиваються в режимах самоорганізації, що обумовлює нові вимоги до якості робочої сили, що повинна забезпечити помітне зростання наукомісткості та конкурентоспроможності виробництв.

Це потребує прямої участі держави в забезпеченні високого рівня інновацій за допомогою бюджетних і приватних інвестицій у дослідження й розвиток, піднесення рівня освіти, зміцнення ринків капіталу й регулятивної системи, яка сприяє появі високотехнологічних підприємств. Сьогодні на ринку ефективно діють гнучкі виробничі та збутові системи, які прискорюють інновації і зміни та значно ускладнюють форми поділу праці. Критично зростає значущість підвищення кваліфікації персоналу відповідно до сучасних вимог. Дослідження показують, що сьогодні майбутня конкурентоспроможність багато у чому залежить від можливостей створення й діяльності регіональних інноваційних кластерів. Таким чином, бюджетне інвестування, що формує високу якість людського капіталу, повинно набути в Україні першорядної значимості серед факторів економічного зростання як на національному, так і на регіональному рівні.

Знаннева інновація — це, передусім, піонерний прорив у локальному місці економічної системи, що за своєю природою неможливий як масове явище. Тому при удосконаленні державної економічної політики важливо створювати стимулююче нормативне середовище саме тим суб'єктам циклу «наука-техніка—виробництво», що забезпечують позитивні кінцеві результати своєї діяльності у вигляді масової конкурентоспроможної продукції. Державна фінансова підтримка повинна мати точковий характер і спрямовуватися на реалізацію національних пріоритетів розвитку.

Відповідного удосконалення потребує законодавство, де необхідно створити нормативно-правовий механізм формування і реалізації ефективної державної політики соціального й економічного розвитку України. Важливим її інструментом може стати бюджетне фінансування інноваційного розвитку, де треба значно підняти роль формування та реалізації «бюджету розвитку», який включає прямі державні витрати на цілі розвитку, податкові пільги інвестиційно-інноваційного призначення, кредити, надані Національним банком на підтримку довгострокового інноваційного кредитування, а також формує інструменти державної підтримки відповідних інвестицій недержавних економічних суб'єктів. Рационалізація використання бюджетних асигнувань на підтримку інноваційної діяльності вимагає також прискорення процесу утворення регіональних інноваційних фінансово-кредитних установ, передбачених Законом «Про інноваційну діяльність».

Необхідність підвищення ефективності бюджетного фінансування науково-технічної сфери вимагає інвентаризації науково-технічних програм, що мають бюджетне фінансування, припинення реалізації програм, які виконуються не на належному рівні або втратили актуальність. Доцільне проведення науково-технологічного аудиту державних наукових і науково-дослідних установ та організацій з метою комплексної оцінки їхнього інтелектуального капіталу та визначення можливостей його комерціалізації, а також відповідності завданням побудови знанневої економіки. Треба рішуче припинити державну підтримку псевдоінновацій чи інновацій, що мають другорядне значення.

Можна підтримати запровадження такого інструменту державної підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності, як довгострокове рефінансування комерційних банків, які надають кредити для реалізації інноваційних проектів. Важливе значення для активізації кредитування ефективної інноваційно-інвестиційної діяльності повинен мати комплекс заходів щодо формування платоспроможного попиту на кредитні ресурси, у тому числі шляхом зниження їх ціни.

Як уже зазначалося, органічною складовою політики формування знанневої економіки виступає розвиток інформаційного суспільства. З огляду на низький рейтинг нашої інформаційної сфери Україна потребує розробки і реалізації спеціальної стратегії розвитку інформаційного суспільства, яку треба вивести на рівень загальнонаціональної справи, де комплексно об'єднуються зусилля державного, бізнесового та громадського секторів.

Першочерговим завданням повинно стати стимулювання широкого запровадження електронних засобів комунікації та відкриття доступу до інформації. Важливо забезпечити умови для широкого універсального доступу до інфраструктури та послуг інформаційного суспільства, у тому

числі до глобальних інформаційних ресурсів засобами швидкісного Інтернету, залучення кожного громадянина до активного використання інформаційно-комунікаційних технологій та відповідних послуг у різних сферах життєдіяльності. Доцільно також утвердити в суспільній свідомості бачення необхідності спільної діяльності державних інституцій, бізнесу та «третього сектора» в режимі демократичного партнерства і співробітництва у справі розбудови ефективного інформаційного суспільства в Україні.

Треба удосконалити бізнесове середовище для економічного стимулювання приватних інвестицій у науково-технологічні дослідження та інноваційну діяльність, зокрема через асоційоване партнерство бізнесу і науки, що стимулюватиме розвиток інформаційних високих технологій. Доцільно створювати умови, щоб заохочувати виконання державних зобов'язань щодо забезпечення універсального інформаційного обслуговування в галузях і сферах, де не діють звичайні ринкові механізми — віддалені, важкодоступні та економічно депресивні місцевості, загальнонаціональні та регіональні інформаційні бази і реєстри даних, соціально вразливі групи населення тощо.

Необхідно нарощувати національний потенціал у галузі науково-технічних і дослідно-конструкторських розробок, освіти та підготовки кадрів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, а також безпечного доступу до інформації, для піднесення рівня соціально-економічного розвитку та конкурентоспроможності українського суспільства; стимулювати продуктивні інвестиції у створення та широке використання інформаційно-комунікаційних технологій, які обумовлюють прогресивні структурні зміни шляхом впровадження інновацій в усіх секторах економіки.

Залишається актуальною проблема створення сприятливих умов для залучення прямих іноземних інвестицій, трансферу передових технологій, міжнародного співробітництва та організації спільного бізнесу, у тому числі з транснаціональними компаніями, у галузях виробництва, та використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які повинні стати каталізаторами довгострокового сталого економічного зростання.

Політика формування знанневої економіки органічно пов'язана з зусиллями щодо сприяння поширенню науково-технічної творчості, інноваційної діяльності, форм і методів популяризації та спільного використання науково-технічної, соціально-економічної та інших видів інформації в країні, максимально захищаючи при цьому права інтелектуальної власності та демократичні свободи громадянського суспільства.

Успіх політики прямо залежить від кадрового потенціалу. Тому слід запровадити дієві заходи для збереження і посилення професійного кадрового потенціалу країни, який міг би створити, підтримати та розширити конкурентоспроможні галузі та виробництва в Україні.

Особлива роль в реалізації політики формування знанневої економіки належить процесам євроінтеграції. Слід удосконалити національну стратегію розвитку інформаційного суспільства у напрямку відповідності з пріоритетними цілями Лісабонської декларації та згідно з ініціативами і заходами програм е-Європа та е-Європа+, а також документами двохетапної Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства (Женева, 2003 р. - Туніс, 2005 р.).

5.2. Система економічного стимулювання економіки знань

Необхідність розробки системи економічного стимулювання економіки знань, складові цієї системи та її конкретний зміст, у першу чергу, обумовлюються місцем і значенням такої економіки серед домінуючих факторів впливу на темпи і якість соціально-економічного розвитку. Актуальність цієї проблеми зростає також і з огляду на виклики глобалізації та принципи європейського вибору України. Врахування цих положень, з одного боку, визначають, так би мовити, генеральну стратегію системи економічного стимулювання, а з іншого — формують її ефективність.

Разом з тим, серед проблем стимулювання розробки і втілення економічної стратегії, що активно обговорюються в нашій країні понад десять років, напрямам стимулювання розвитку економіки знань не приділено достатньої уваги. Зважаючи на вплив знань на прогрес матеріального життя суспільства, перегляд такої позиції є принципово важливим.

Економіка знань — багатогранне поняття, що об'єднує комплекс завдань по нарощуванню інтелектуального потенціалу, який, за визначенням академіка В. Гейця, «є сукупністю повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань, що наявні в свідомості людей та матеріалізовані в технологічних способах виробництва» [1]. А оскільки найважливішим у суспільстві вважається «скорее повседневное знание, чем «идеи» [2], можна стверджувати про першочергове значення в переліку складових економіки знань — освіти. Виходячи з такого розуміння, стимулювання розвитку освіти по праву займає особливе місце в теоретичній, а звідси й практичній конструкції загальної системи економічного стимулювання економіки знань.

Існують вагомі докази необхідності нової стратегії щодо істотного підвищення ролі стимулювання освіти. *По-перше*, матеріальне благополуччя держави забезпечується не просто науковими дослідженнями, інноваціями, високими технологіями, але й належним освітянським рівнем населення. За час, що минув із середини ХХ ст., середній період оновлення техніки й технологій скоротився майже у 10 разів — з 35-40 років